

EGZISTENCIJALNO-ONTOLOŠKA STRUKTURA DIJALOGA

Dr Ivo STIPIČIĆ

Riječ »dijalog« u suvremenom je svijetu jedan od najpoznatijih termina. Ona je nikla iz jedne situacije, kada se imperativno postavlja alternativa: ili susret čovjeka sa čovjekom, ili njegova propast. Ljudi su se, izgleda, ponajprije odlučili za susret, za dijalog. I Drugi vatikanski sabor je istaknuo potrebu, dapače nužnost dijaloga, ako svijet hoće — tražeći svoje zajedničko porijeklo i zajedničku »sudbinu« — pronaći svoj vlastiti dublji identitet.

Svijet se razišao, međusobno otuđio. Interesi, u najviše slučajeva materijalne naravi: ekonomski, politički, rasni potisnuli su opće ljudske vrednote i perspektive, koje su tokom povijesti bile u više navrata na specifičan način naglašavane (ulazak Boga u ljudsku povijest, velika francuska revolucija sa svojom proklamacijom jednakosti, bratstva i slobode), ali koje su uvijek nanovo bile zamagljene egoističkim interesima pojedinaca ili pojedinih grupa na štetu samog humaniteta. Danas mi taj isti pokret pod nazivom »dijaloga« i »sinteze«, pod nazivom »totalnog humanizma« možemo bilježiti kao specifičan znak našega vremena a istodobno i kao uskrснуće najljepših baština čovjekovih težnji kroz povijest.

Šteta bi bila kada bi »dijalog«, riječ tako dubokog značenja, postao žrtvom nesporazuma i kad bi ova riječ konačno prešla u arsenal običnih fraza, kada bi se dijalog izrodio u još nepromotivije otuđenje među ljudima, kada bi čovjek poslije svega konstatirao, kako je svaki pokušaj susreta i sporazuma »bespomoćna natega«, kako ionako svatko ostaje zatvoren u svom vlastitom svijetu, dosljedan svojim vlastitim naučnim načelima. Ali šta je to »dijalog«? Evo, ovo bih pitanje htio postaviti kao prilog tome da se ovoj riječi povрати ili ušćuva njezina izvornost, kako bi se uistinu shvatilo da je dijalog u isto vrijeme i potreba i zadatak ali i odgovornost i stalni i uporni trening čovjeka da ne izgubi ili da nanovo stekne svoju čovječnost. Dijalog, ako ga shvatimo u njegovu izvornom filozofsko-antropološkom značenju i smislu, predstavlja jedinstvenu mogućnost čovjeka da prevlada svoju zatvorenost i uskogrudnost, da se oslobodi za njega samoga najkatastrofalnijeg oblika otuđenja: zapostavljajući čovjeka, svog stvarnog ili mogućeg partnera, i time nužno gubeći i samoga sebe.

Svijest novovjekovnog i suvremenog čovjeka obilježena je postepenim ali upornim istiskivanjem Transcendencije kao kategorijalne punine iz domene ljudskog mišljenja i prakse. Bog racionalističke filozofije bio je već samo pojam; za empirizam Bog je mogao odgovarati tek čovjekovim iracionalnim zahtjevima, dok je za Kanta Bog još samo transcendentalna ideja, heuristički princip, u najboljem slučaju postulat; klasični je njemački idealizam Boga konačno sveo na svemogućnost transcendentalne svijesti. Ovo je i povijesni kontinuitet s Marxovom koncepcijom čovjeka i njegove povijesti, gdje je čovjek »sve u svemu«, ili radije, gdje čovjek mora konačno biti »sve u svemu«. Svijet se sve intenzivnije osvjetljuje sa sve izrazitijim nestankom Transcendencije a sa sve jačim razvojem subjektiviteta. Ali ovaj je razvoj, po mom shvaćanju, legitimno kršćanski. Subjektivitet je polazište i ishodište i same objavljene religije, posebno je subjektivitet uvjet mogućnosti i događaja Utjelovljenja, kada je sam Bog stupio u neposredni kontakt sa čovjekom i njegovom poviješću, kada je uspostavljen dijalog između Transcendencije i Svijeta, ili jednostavnije ali ne jasnije rečeno, kada je Bog postao Čovjekom. Inkarnacija onda predstavlja sintezu između Transcendencije i Svijeta. Transcendencija se u Kristu spustila na nivo ljudskosti, a sama je ljudskost time došla u posjed jedne neslućene dimenzije. Pod dojmom ovoga događaja neće nikada ponestati volje da svijet traži svoje jedinstvo u svom zajedničkom porijeklu; pod dojmom ovog događaja neće nikada ponestati ni pokušaja da svijet realizira svoj vlastiti (potencijalni) identitet — u jednakosti, bratstvu i slobodi. Volja i pokušaj da čovjek pronađe čovjeka nazire se na osobiti način u naše vrijeme.

Smisao teme »egzistencijalno-ontološka struktura dijaloga« jest pokušaj domisliti riječ »dijalog« u njegovim bitnim elementima. S obzirom na povijesni i teološki kontekst dijalogu sam odredio mjesto u subjektivitetu i u Inkarnaciji. Ove dvije komponente trebalo bi vidjeti u njihovoj međusobnoj uvjetovanosti, kako naime subjektivitet izaziva Inkarnaciju te kako Inkarnacija uvjetuje sve radikalniji razvoj subjektiviteta. Ođavle bi trebalo shvatiti i »antropocentrički obrat« (radikalna orijentacija čovjeka prema svom vlastitom subjektu u svim njegovim misaonim i praktičnim zahvatima) te u tom obratu i njegovim mogućnostima vidjeti prisutnost Transcendencije kao personalnog partnera čovjeka u izgradnji njegove povijesti i čovječnosti. Ali ovo iziskuje opširniju analizu, u što se na ovom mjestu ne mogu upuštati.

Ali da vidimo sada »dijalog« u njegovoj bitnoj strukturi kroz jednu neposredniju perspektivu. Evo penajprije nekih terminoloških objašnjenja. Termin »egzistencijalan« označava u našem kontekstu intersubjektivnu događajnost. To je i onda slučaj kada subjekt živi navodno »posvema zatvoren« u svom vlastitom svijetu; da on, naime, može uopće biti zatvoren u svom svijetu pretpostavlja da je on u mogućnosti otvoren prema drugim svjetovima, prema drugim subjektima, čak da se on nalazi i faktično u jednom (doista) negativnom obliku komunikacije. Terminom »ontološki« upuštam se, naprotiv, u pitanje, gdje i kako je smješten ovaj intersubjektivni odnos koji nazivamo dijalogom da bi uopće mogao imati svoje ishodište i svoj smišljeni pravac. Dru-

gim riječima, što je s odnosom čovjeka — promatrajući ga u njegovoj dijalogalnoj situaciji — prema onome što zapravo i konačno jest, što je s njegovim odnosom prema Transcendenciji?

Suvremeni svijet se nalazi u jednoj doista paradoksalnoj situaciji. Na jednoj strani, (kvantitativne) razdaljine se dokidaju i nestaju gotovo svakim danom sve više. Svijet je, običava se reći, postao malen. A na drugoj smo strani opet svjesni da to ne donosi i ne uvjetuje (egzistencijalnu) blizinu, da time čovjek čovjeku ne postaje bližim. Zato je baš i potreban dijalog kao samoosvještenje čovjeka, kao povratak čovjeka u njegovu čovječnost. On ima za specifičnu i krajnu svrhu, iznaći odnosno ostvariti pravu riječ koja kulminira u totalnom čovjeku. Čovjekova je dakle dijalogalna praksa usmjerena prema jednom ne-definiranom apsolutu, prema njegovom (čovjekovom) konačnom identitetu. On taj identitet neprestano traži i parcijalno ostvaruje u »dijalogalnoj kritici«, u oprekama svog povijesnog bivstva. Čovjek ovaj svoj identitet naslućuje u jednom uistinu graničnom iskustvu — kao svoj granični ideal. Fenomen prijateljstva može nam poslužiti da ilustriramo ovu misao. U prijatelju čovjek naslućuje svoj pravi Ja, svoj dublji identitet. I prijateljstvo ne treba postati iluzijom time što čovjek shvaća, kako je ono ipak samo predigra jednog konačnog nalaza i jednog konačnog otkrića. »Der Freund sei euch das Fest der Erde und ein Vorgefühl des Übermenschen!« (Fr. Nietzsche, II 325 — Schlechta). Nietzscheov »Übermensch« to je Marxov »totalni čovjek«, to je — u kršćanskoj perspektivi — »divinizirana ljudskost«. To je konačno i smisao imperativa: »Werde der du bist!« (Fr. Nietzsche). A to znači, ostvariti svoje elementarne mogućnosti i razviti svoju bitnost. Ali čovjek svoju bitnost ostvaruje prvenstveno pronalazeći čovjeka trajnim dijalogom koji se dijalektički kreće prema realizaciji tog graničnog ideala usprkos njegovim svakodnevnim ponašanjima, nesporazumima, sukobima, razumijevanjima, mimoilaženjima, svjesnom stavljanju drugog u zagrada, ignoriranju, osuđivanju, katalogiziranju i slično.

Starozavjetni je Bog zabranio svom narodu da njegov lik prikazuje nekom rukotvorinom. Zašto? Jer bi to značilo dokinuti u predstavi njegovo transcendentno bivstvo, a koje se objavljuje zapravo jedino u komunikaciji, u egzistencijalnom događaju. Ako, na primjer, kažemo da smo nekoga pročitali, da smo ga već upoznali, onda je za nas dotični i gotov. On nam nema više šta kazati. A dijalog je trajno kretanje i traganje za apsolutnim identitetom u raznim oblicima partnerstva, i nije nikada nešto definitivnoga. Uvijek ostaje bitno predstavom, a nikada ne poprima karakter »apsolutnog pojma«.

Ako je riječ o »ontološkoj dimenziji« dijaloga, onda se svakako ne misli na neku apstraktnu općenitost. Misli se, štaviše, u prvom redu na sretnu i uspjele realizacije čovjekove čovječnosti, ali misli se u isti mah i na nedovršenost svakog izbornog odnosa, i prema tome na beskonačni zadatak: realizirati čovjeka u svom sučovjeku. A realizirati ga mogu jedino iz unutarne punine i izobilja. Čovjek može istinski jedino u raspoloženju objesti i lagode dijalogizirati, a to znači ostvarivati sebe u drugome. Oskudnost uvjetuje samo oskudnost i obostrano osiromašenje.

Dijalog krije u sebi dvije elementarne svrhe. Prva je, otkrivanje istine bitka, to jest vidjeti stvari u onom što one uistinu jesu. Za ovo je očito potreban pluralitet perspektiva koje vode i upućuju na jednu višu sintezu. Ovo možemo nazvati »objektivnom komunikacijom«. Druga svrha dijaloga jest personalna objava. Ovdje više ne može biti govora o otkrivanju nečega nego o povjerenju, očekivanju i davanju. Druga se egzistencija samoinicijativno i slobodno objavljuje u autentičnoj riječi, u istinskoj i efikasnoj podršci. Nikada se ova personalna istina ne može prisilno iznuditi, nikada se ne može eksperimentiranjem otkriti. To je slučaj u tzv. objektivnoj komunikaciji. U subjektivnoj, ili radije, u egzistencijalnoj komunikaciji vladaju posve drukčiji odnosi. Elementarna pretpostavka za jednu uspješnu (egzistencijalnu) komunikaciju jest ta, da egzistencija ne predstavlja ništa i nikoga, ništa što što ne bi bila bitno ona sama. Jedino tako, naime, može se baš i upravo ona sama objaviti. U ovom povijesnom času čovjek ne zna kojem bi dijalogalnom momentu trebalo dati prednost. Ta neizvjesnost, mislim, rezultira odatle što se objektivna i egzistencijalna komunikacija još uvijek ne shvaćaju kao momenti, što se one shvaćaju kao dvije jedna o drugoj neovisne stvari, kao naime objektivna istina ili traganje za objektivnom istinom i njezinom znanstvenom sintezom te kao komunikacija među ljudima, što za objektivnu istinu ne bi navodno imalo nikakve relevantnosti. Ali, ako ozbiljno shvatimo spomenuti antropocentrički obrat, vidjet ćemo da čovjek traži (i nalazi) svoju vlastitu izvornost u izvornosti istine bitka koja se čovjeku očituje na jedan nezamjenjiv način — u autentičnom razgovoru, u skromnom traženju istine, pokušavajući je uvijek nanovo ostvariti u pravom partnerstvu ili u zajedničkom (ekipnom) radu, koji opet predstavlja svojevrsni oblik dijaloga. Mogućnost istinskog dijaloga osim spomenute egzistencijalne autentičnosti uvjetuju i otvorenost, prihvaćanje drugoga u svemu onome što on jest, simpatija, kritičnost i konačno uporni trening.

U dijalogalnom odnosu nalazimo još nešto više, nešto što bitno nadilazi samotnički oblik egzistiranja. Egzistencije u ovom odnosu traže nešto što ih bitno i neizmjereno nadilazi, nešto, drugim riječima, što više nisu one same, na što one samo ukazuju. To je u prvom redu komponenta bezuvjetnoga koja dolazi, na primjer, do izražaja u spremnosti ljudi da obrane svoju ugroženu čovječnost, da izbere slobodu, pravdu i mir, u vjernosti koja nadilazi sva momentana raspoloženja. Egzistencije su u njihovom međusobnom odnosu upućene u nešto bezuvjetno, apsolutno, transcendentno. Ali u ovom odnosu otkrivamo i još nešto vrlo značajno. Otkrivamo, naime, težnju egzistencija za univerzalnim priznanjem, težnju da ih se prihvati, težnju za solidarnošću. Egzistencija ne trpi nikakvih granica. Ona ne podnosi da itko može biti isključen iz kruga ove solidarnosti. Nadalje, čovjek postavlja na čovjeka (i time na sebe samoga) neizmjerne, da, apsolutne zahtjeve. Toga je pojedina egzistencija svjesna. Zato ona i nastoji sa svoje strane odgovoriti ovom zahtjevu i iščekivanju. Ali ovo samonadilaženje čovjeka i u zahtjevu i u iščekivanju nije nikada apsolutno ostvareno. Čovjek na neki način legitimno teži za tim da bude kao Bog, da doreče definitivnu riječ. U ovoj graničnoj situaciji čovjekova najelementarnijeg iskustva krije se

istovremeno i šansa i opasnost za čovjeka. Sansa, ako čovjek ostane svjestan toga da je on samo znak Transcendencije, mjesto njezina ukazivanja, njezin povijesni simbol; opasnost, ako čovjek sebe shvati Bogom ili Božjim promašajem. Radi s u posljednjem slučaju o oholosti i očaju kao o dvama mogućim ekstremnim oblicima čovjekova egzistiranja, o dvama oblicima koji su podjednako negativni.

Rezimirajući mogu ovako zaključiti. Čovjek u svojim egzistencijalnim odnosima neizmjerljivo nadilazi čovjeka i traži svoj dovršeni identitet u Transcendenciji. Ili, kako se M. Buber izražava o ovom istom nalazu: »Die verlängerten Linien der Beziehungen schneiden sich im ewigen Du. Jedes geeinzelte Du ist ein Durchblick zu ihm. Durch jedes geeinzelte Du spricht das Grundwort das ewige an« (Die Schriften über das dialogische Prinzip). U hrvatskom prijevodu: »Produžene linije (dijalogalnih) odnosa križaju se u vječnome Ti. Svako je pojedinačno Ti pogled prema njemu (vječnome Ti).«

* * *

Ishodište i konačište mojih misli jest Transcendencija u obliku inkarnirane Riječi. Zato događaj Inkarnacije određuje ove misli i u cjelini i u pojedinačnosti. One su pošle odavde, one se konačno ovamo i vraćaju. Vraćaju se u sintezu Boga i Čovjeka, od te sinteze (u njezinoj doista nerazvijenosti za čovjekovu svijest i praksu) one su i krenule. Ovaj je događaj i uvjet mogućnosti da čovjek uistinu može ostvariti totalnog čovjeka — nad-čovjeka, da on može uistinu postati ono što on već prema svojem porijeklu i jest. Ovdje se konačno krije i dublji smisao dijaloga. Na ovom mjestu htio bih upozoriti na još jednu stvar. Dok, naime, govorim u jedan mah o totalnom čovjeku (Marx) i natčovjeku (Nietzsche), dok govorim o antropocentričkom obratu, posebno unutar transcendentalne (idealističke) filozofije, i tražim njegov povijesni uvjet mogućnosti u utjelovljenoj Riječi, dok šutke preuzimam egzistencijalistički aksiom: egzistencija prethodi esenciji, mislim da time davam konkretni primjer dijaloga koji ne želi biti čisto i plitko niveliranje svega, već razotkrivanje izvornog htijenja čovjeka koji ondje gdje je uistinu autentičan u stvari isto hoće i isto iščekuje. Ne radi se dakle o niveliranju svih postojećih opreka u jednom jeftinom kompromisu, nego o traženju zajedništva, o traženju sinteze. Kršćani bi posebno morali i mogli biti upućeni u traženju istinske riječi koja je postala svjetska praksa; oni bi morali i mogli biti najbolje upućeni u dijalogu kao povijesnu sudbinu čovjeka, u domišljanju, drugim riječima, onoga: i Riječ je Tijelom postala i nastanila se među nama. Možemo slobodno dodati da je ljudi svejedno još uvijek nisu prihvatili, jer još uvijek ne prakticiraju dijalogalnu ljubav. Ali to svakako ostaje zadatak, i nedovršenost tog posla ne smije biti povod pesimizmu, ali svakako ustrajnom angažmanu da čovjek realizira čovjeka u neumornom dokidanju prividnih opreka a u stvaranju jedinstva.

SUMMARIUM

Auctoris huius articuli, structuram ipsam non modo existentialem sed et ontologicam dialogi scrutantis, mens clara apparet: omnis vera relatio inter homines in seipsa ac essentialiter transcendentem characterem imbutur. Originariae relationes inter homines, praesertim quod ipsum verum dialogum respicit, praesentes reddunt valores transcendentales seu Transcendentiam. En retorsio quaedam, quam neotestamentariam appellare possemus: *Alter* seu proximus est locus in quo Dei praesentia vel absentia sentitur. Auctorem hoc minime historice, theologice ac existentialiter demonstrare piget. Praecise ipsum hominem ex eius personalibus occursibus cum proximo tamquam »symbolum Transcendentiae« concipit. Hinc quae existantiae limitibus eveniunt ontologicam profunditatem prae se ferunt. Vel ipsa existentialis ac ontologica dialogi structura, eodem tempore ipsius hominis structura dicenda est.